

életműve. Összmagyar példa lett, és ami még fontosabb: a Duna-táji népek koegzisztenciájának lelkes ihletője és reális kodifikálója.

Realitás: kimondottuk Balogh Edgár értelmezésének kulcsszavát. Nem volt lelkesedő ifjú fantaszta vagy naiv utópista, mindig az adottság talaján állt: kilátástalanságok útvesztőjében kikereste, kikutatta és kipróbálta a lehetőségek útnyitó csapását. A szociográfia így lett magyar valóságformáló erő: »íratlan történelem«. Hadvezér volt, aki seregek után kutatott; szervező, ki látott és láttatott, tudott és tudatosított. Egyedül kezdte, és önmagát kiteljesítve, számúzótként végezte, hogy új hazában aztán előlről kezdjen és próbáljon mindent. Amit azonban létrehozott, a közösségi lelkesület és összefogás volt. Senki nem adott, nem hozott annyi szépségesen szükséges, pozitív realitást, telítettséget a szlovákiai magyarságnak, mint ő. A Sarló kollektív tett és eredmény volt, és ez a kollektivitás egy nevet jelentett: az indítóét és lezáróét...

Húsig, vérig, lélekig érőn csak a kisebbségi sors szellemembere élte meg és vetítette ki önmagából az egytáji népeket, nemzeteket összefogó közösségi tudatot... a kisebbségi magyar — esettségében és kényszerobjektivitásában — megtalálta a helyzetéből adódó vállalást és többletet: szószólója és praktizálója lett a közösségi lehetőségnek és elkötelezettségnek. Az Ady hirdette Duna-táji jakobinizmus itt és most egyszerre új értelmet — létértelmet — kapott.

Ez a jakobinizmus teljesedett ki az összekötő princípium megtestesítőjében, Balogh Edgárban. Mutassatok még valakit, aki e tájak népeinek oly értője, szószólója és közösségi tudatosítója, mint ő! A Szudétáktól Olténiáig mindent és mindenkit ismer: nyelveit és embereit, kultúráit és történeit. Magasságait és mélységeit minden vonatkozásában megélte... a tegnapi »magyar, oláh, szláv bánat« új fogantatása Balogh Edgárban — a kisebbségi magyarban — vált közösségi valósággá és így példává. Ideje lenne, hogy ezt a tényt mások is meglássák és nyugtázzák... születésnapjára ezt kívánjuk neki, magunknak, Duna-táji mindnyájunknak: magyaroknak és nem magyaroknak.”

(Egy magyar jakobinus köszöntése. Stósz délelőttök. Bratislava, 1968., 152—4. l.)

A dokumentummontázst összeállította és közli: CSATÁRI DÁNIEL

Az életmű

A DUNA-TÁJI GONDOLAT SZOLGÁLATÁBAN

A fiatal Balogh Edgárnak valósággal érzelmi forradalmat kellett megvívnia. Háta mögött egy összeomlott birodalom és egy kudarcot vallott több évszázados világ; előtte az ismeretlen jövő, amelyben népe sorsát valamiképpen el kellett helyeznie. Nemcsak a történelmi ország omlott össze, nemzedékek eszményei és eredményei is. Az első világháborút követő nagy változások nemcsak a Monarchiát vagy az ezeréves Magyarországot sodorták magukkal, hanem eszméket is, várakozásokat, azt a képet, amelyet a nemzet irányítói és ideológusai egy évszázadon át: a reformkor hajnala óta festettek nem szűnő öntudattal és képzelőerővel a magyarság elé.

Valamikor, még a török küzdelmek után, a magyarság Nyugat és Kelet útközpontján tudta magát. Ezt később, már a reformkor, majd negyvennyolc reményei és a hatvanhetes kiegyezés után a tudatos és programszerű nyugati tájékozódás váltotta fel. A nemzet abban a tudatban élt, hogy Magyarország, esetleg önállóan,

valószínűleg a Habsburg-birodalom kötelékében, egyike lesz a Nyugat nagy és ki-művelt államainak, amely néhány emberöltő során behozza azt a hátrányt, amelyet fejlődésében a török hódítás okozott. A közvélemény mindenképpen nyugatra tekintett, a konzervatívok Ausztriát, a nagymagyar nacionalisták a császári Németországot, a függetlenségi ellenzék Franciaországot és a polgári progresszió Angliát tekintette példaképének. Az az elemi tény, hogy Magyarország Kelet-Közép-Európa különleges földrajzi-történelmi-társadalmi övezetéhez tartozik, s hogy sorsának társait az itt élő népek között kell keresnie, néhány kivételes gondolkodót, közöttük Ady Endrét kivéve, alighanem fel sem merült.

A háborús vereségnek, a forradalmak bukásának és a történelmi keretek szét-hullásának kellett jönnie ahhoz, hogy erről az elemi tényről tudomást szerezzon a köztudat. Ekkor, a húszas évek elején bizonyosodott be sokak, kivált a fiatalabb nemzedék számára az, hogy a magyarság sorsát és szerepét nem a nyugati polgárolt nemzetek, nem a németek, de nem is a franciák és angolok mellett kell és lehet kialakítani, hanem Kelet-Közép-Európa, hagyományos nevén: a Duna-táj népei között. Hogy a magyar történelem és valóság, a magyar múlt és jövő az oroszok, lengyelek, csehek, szlovákok, románok, szerbek, horvátok, szlovének és bolgárok körében találja meg, fogja megtalálni a maga helyét. Az érdeklődésnek, a vonzalmaknak, a nemzeti elhelyezkedés tudatának kellett megváltoznia. A magyar politika, a magyar kultúra hagyományos szerkezetét és céljait kellett átalakítani. Nem volt, nem lehetett könnyű ez az átalakulás. Nemcsak azért, mert a hivatalos magyarországi köröket a revans vágya fűtötte, s a kisebbségbe szorult magyarság nagy része is a területi revízióban reménykedett. Nem volt könnyű azért sem, mert a magyar progresszióknak is meg kellett émsztenie azt aényt, hogy a magyar forradalmat, a tanácshatalmat, a magyar nép progresszív törekvéseit a nagy- és kisantant imperializmusai fojtották vérbe. A magyarság Duna-táji helyének felismerésére és sorsának kijelölésére mégis népünk elemi létszükségelei vezették rá a gondolkodó elméket, a jövendőn töprengő írókat, művészeket, politikusokat, demokratikus, szocialista és kommunista mozgalmainkat.

A magyar szellemi élet legjobb egyéniségei a történelmi távlat és haladás nevében szavaztak a szomszédos népek megbékélésére és összefogására, fordultak szembe koruk nacionalizmusával. Ady még a nagy világegés és az összeomlás előtt hirdette meg a „Dunának, Oltnak egy a hangja” programját. Móricz Zsigmond Pozsonyba és Prágába látogatott, s a kisebbségi magyarság körében szerzett tapasztalatokat a Duna-völgyi együttélés feltételeiről. József Attila a „rendezni végre közös dolgainkat” szükségyszerűsége mellett tett hitet. Németh László a kelet-közép-európai népek kulturális közeledését kívánta, a magyarság „híd” szerepére utalt. Bartók Béla művészi példát adott arra, hogy valójában milyen közösséget is hozott létre e népek között a közös sors, a közös történelem. S a kisebbségi magyarság szervezői, ideológusai: a csehszlovákiai Fábry Zoltán, a romániai Kós Károly, Kuncz Aladár és Gaál Gábor, a jugoszláviai Sinkó Ervin, országaik demokratikus, szocialista, kommunista mozgalmi is a kölcsönös megértést hirdették, a kölcsönös kapcsolatok kialakításán fáradoztak. Közéjük tartozott Balogh Edgár is, akit, mondhatnók, már személyes helyzete és sorsa is erre a szerepre jelölt ki. Temesvárott szász—magyar házasság gyermekeként született, majd iskolai tanulmányait Csehszlovákiában végezte. S így már családjában és ismeretségében szinte az egész Duna-tájjal találkozhatott. Az ő számára már történelmi valóság volt a magyarság négy országban: Magyarországon, Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában megoszló élete, valóság volt a kisebbségi sors, és valóság a kelet-közép-európai elhelyezkedés. Természetes felismerés gyanánt vette tudomásul azt, hogy a magyarságnak, már csak saját érdekében is, a dunai népek között kell otthon, társakat és testvéreket találnia. Erre nevelték tapasztalatai Pozsonyban, Prágában, Szlovákia vegyes lakosságú falvaiban, s erre nevelte a Sarlós mozgalom is, amelyben otthon és feladatot talált. A Sarló mindenképpen egyike volt a Duna-táji elhelyezkedés, tájékozódás műhelyeinek. Tagjai már eleve elutasították az előző nemzedék nyugati orientációját, biro-

dalmi szemléletét, őszintén vállalták a Duna-táji hivatást: a népeket és kultúrákat összekapcsoló „híd” szerepét. „Ha végiggondolom — írta Balogh Edgár a *Hét próba* emlékezései között — a *Sarló*-csoport és benne a magam útját a nacionalizmustól a szocializmusig, végeredményben azt tartom legjelentősebb próbáknak, hogy ez a mozgalom nemcsak a reváns-nacionalizmuson jutott túl, hanem [...] nemzeti érdekeink és értékeink megőrzésével felszámolta egy morbid csak-magyar szemlélet irrealitását is, tanulságul nyújtván napjaink ifjúságának a gyakorlatban kiforrott tételt: bárhol is éljünk, csakis egységesen, nemzeti különbség nélkül egybefonódva juthatunk előbbre.”

A Sarló után újabb kelet-közép-európai műhely: a kolozsvári Korunk következett. Midőn Balogh Edgár 1935-ben, kitoloncoltatván Csehszlovákiából, Romániába érkezett, alig ismerte az ottani viszonyokat, románul sem tudott. A nyelvet úgy tanulta meg, hogy katonának hívták be, és minthogy a román hatóságok nem ismerték el a Pozsonyban szerzett érettségét, közkatonaként kellett a Kárpátokon túl, Olténiában szolgálnia. Ahogy Gorkij számára az élet pótolta az egyetemi tanulmányokat, Balogh Edgár számára is felsőfokú iskolával ért fel a katonaság, méghozzá egy sajátos kelet-közép-európai tagozat tanulmányaival. Az Erdélyben együtt élő nemzetek: románok, magyarok és németek közös hagyományait és közös történetét a román paraszt- és munkásfiatalokkal történt ismerkedés élményei nyomán kezdte feldolgozni, gondolkodásának tengelyébe állítani. A Csehszlovákiában szerzett nemzetiségi és Duna-táji tapasztalatokat romániai tapasztalatok egészítették ki. Balogh Edgár ekkor ismerte fel végérvényesen annak az igazságát, hogy a magyar népnek a környező népekkel kell közösséget vállalnia, együtt dolgoznia és küzdenie. A pozsonyi diákból kelet-közép-európai gondolkodó és közíró lett az évek során.

Balogh Edgár nehéz időkben, a két világháború között tobzódó nacionalizmusok idején élesztette fel és hirdette azokat a Duna-táji hagyományokat, amelyek a magyarság, a román nép és a szláv népek közös történelméből és közös szabadságküzdelmeiből fakadtak. A második világháború vérzivataros éveiben Bem tábornok erdélyi politikájára, megbéklélést sürgető, egységet hirdető kiáltványaira hivatkozott: „Magyarok, szászok és oláhok, nyújtsatok egymásnak testvérileg kezét, távoztassatok minden nemzeti gyűlölséget, és boldogok lesztek!” „Felséges erdélyi szózat ez — tette hozzá Balogh Edgár — csakis a legtisztább emberi rezdületből foganhatott.” Erdély új iskolát jelentett számára, bizonyára a legősibbet és legegységesebbet, amelyben egyáltalán tanulni lehet a kelet-közép-európai együttélés szabályait. Balogh Edgár sem pusztán azért talált új és végleges otthonát Erdélyben, mert szülőföldjére érkezett, hanem azért is, mert felismerte: ez a föld valóban a dunai együttélés kísérleti telepe, ahol mindazt élni és tanulmányozni lehet, amit a közös kelet-közép-európai sors hoz és jelent. „Másutt — írta az erdélyi történetírás eredményein okulva 1940 augusztusában — a nagy nemzeti egységeket meghaladó, szélesebb szemlélődésből fakadnak az összehasonlítások, Erdély azonban éppen zárt kicsinységében ajánlkozik egy nemzeti kizárólagosságokat feloldó, egyetemesebb történelmi felfogás kifejezésére. Így kap Erdély új jelentőséget ma, amikor az ellentétes nemzeti iskolák huzavonája egységes képletét is felörléssel fenyegeti. Hagyományos mivoltának tudatos védelmében Erdély a népek egymásraultaltságának eszmei bástyája lehet.”

A történelem, amely másoknak, a magyar Hóman Bálintnak, a szlovák Václav Chaloupeckýnek, a román Nicolae Iorgának a zárt etnikai közösség történetét jelentette, neki: a dunai népek „íratlan” közös történetét. „Elszlávosodott magyarokról és elmagyarosodott szlávokról folyik a történelemkutatás béka-egér harca, s nincs senki, aki az adatok összeegyeztetésével leleplezné az elmúlt, mai és jövőendő valóságot: szlávok és magyarok elválaszthatatlan dunai történelmét” — írta 1938-ban, tiltakozva a népeket megosztó nacionalista szellemű történetírás ellen. E közös történelem kutatását szorgalmazta, s e közös történelem nagy eseményeinek kívánt publicisztikájában emléket állítani. Emléket, amelynek időszerű, mozgósító jelentősége van, amely éppen a közös történelem tanulságait szeretné a közgondolkodás fókuszába helyezni.

Ez a közös történelem mindig a szomszédos népek köznapi élettörténetét jelentette. A magas történelemben lehettek hódítások és hadjáratok, népek kerülhettek idegen uralom alá, a népi történelem mélyebb rétegeiben mégis a közös munka, a közös védekezés, a közös dal hatotta át a kelet-közép-európai nemzetek közös életét. A történelem régebbi évszázadai nem ismerték a dunai népek gyűlölködését, magyarok, szerbek, románok együtt küzdöttek Hunyadi János, Mátyás és Dózsa György seregeiben, együtt védték a hódító tatár, török és német ellen falvaikat, otthonaikat. Közös volt a mesekincs, még a dallamvilág egy tekintélyes része is. Valójában csak a tizenkilencedik század polgári fejlődése és nacionalizmusa, a polgári fejlődés ellentmondásait kihasználó nagyhatalmi mesterkedések szították igazi gyűlölködést az együttélő szomszédos népek között. Balogh Edgár is ezt ismerte fel, midőn 1931-ben, még a csehszlovákiai viszonyok közepette *A kelet-európai kérdés felvetése* című tanulmányában kísérletet tett arra, hogy bemutassa a dunai együttélés akkori helyzetét, s kidolgozza az ellentétek feloldásának módozatait. Ő maga is arról beszélt, hogy a nemzetiségi kérdés polgári kibontakozása 1918-ban végzetes robbanás-hoz vezetett, „amely a kelet-európai népek sorsát végleg megpecsételte a polgári világrendben.” Egyszersmind megfogalmazta a megoldás egy lehetőségét is: „A nyugati imperializmus szolgálatában álló, egymás ellen acsarkodó nemzeti államok helyett autonóm és integer nemzettestek kelet-európai konföderációját akarjuk, amely a polgáriassodás elkésett etapja helyett a szocializmus alapján oldja meg a maga kérdéseit.”

Igen, Balogh Edgár a Duna-völgyi párbeszéd igazán nem könnyű vitái után, az együttélés lehetőségeinek kutatása közben ugyanoda érkezett, mint szinte minden progresszív elme, amely a maga korszakában következetesen végiggondolta Kelet-Közép-Európa történelmi helyzetét, történelmi küzdelmeit és nyomorúságait. Ahhoz a konföderációs gondolathoz, amely nem hatalmi törekvéseket szolgál, hanem az egyenlő népek szövetségét megteremtve a politikai határok fölött, a népek kölcsönös találkozására alkalmas hidak sokaságát fogja felépíteni. Ez a gondolat volt Kossuth Lajos, Teleki László, Czartoryski, N. Bălcescu, Ny. Bakunyin, Mocsáry Lajos, Ady Endre, Jászi Oszkár, majd a szocializmus eszmerendszerében: Lenin vizsgálatainak és töprengésének logikus eredménye is. Balogh Edgár, Lenintől tanulva a legtöbbet, természetesen szocialista értelmet adott a konföderáció eszméjének, mondhatnók azt is, „fejéről a talpára” állította az évszázados gondolatot. A hetvenesztendős Balogh Edgár a dunai gondolat klasszikusainak törekvéseit, eszméit és álmait vitte tovább. A jelképes lobogót, amelyet valaha a sarlósok bontottak ki, s amelynek valóságos mását egy koszorúra font szalag alakjában ők akarták 1930. március 15-én a budapesti Petőfi-szobor talapzatára helyezni: a cseh, a szlovák, a román, az ukrán, a lengyel, a magyar, a bolgár, a horvát és a szerb nemzeti színeket egy vörös szalag társaságában. Balogh Edgár tevékeny élete és küzdelmes munkássága során azoknak a táborában küzdött, akik ezt a közös dunai lobogót nem engedték kicsavarni a kezükből.

POMOGÁTS BÉLA